

УДК 341.1:061.1ЄС:349.6(477)

Тютюнник Марія Олексіївна –

*студентка I курсу магістратури
Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

Mariia O. Tiutiunnyk –

*1st year Master's student,
the Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University
(106 Pushkinska Street Kharkiv 61023 Ukraine)*

Адаптація екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу

У науковій статті проводиться дослідження процесу адаптації екологічного законодавства України до законодавства ЄС. Розглянуто поетапно прийняті і впроваджені нормативно-правові акти України, розроблені з урахуванням законодавства Європейського Союзу. Зроблено акцент на недостатньо вирішених проблемах, пов'язаних з адаптацією.

Ключові слова: *адаптація, екологічне законодавство, Угода про асоціацію, навколишнє середовище, співпраця з ЄС.*

В научной статье проводится исследование процесса адаптации экологического законодательства Украины к законодательству ЕС. Рассмотрены поэтапно принятые и внедренные нормативно-правовые акты Украины, разработанные с учетом законодательства Европейского Союза. Сделан акцент на недостаточно решенных проблемах, связанных с адаптацией.

Ключевые слова: *адаптация, экологическое законодательство, Соглашение об ассоциации, окружающая среда, сотрудничество с ЕС.*

M.O. Tiutiunnyk Adaptation of Environmental Legislation of Ukraine to the Legislation of the European Union

The scientific article has researched adaptation of the environmental legislation of Ukraine to the EU legislation. Establishment and development of the EU environmental law beginning from the Stockholm Conference to the Lisbon Treaty have been investigated. Changes of the EU policy regarding environmental protection have been mentioned. It is stressed that in Ukraine the process of approximation to EU legislation is unilateral, therefore it is necessary to use the term adaptation for this process.

The adaptation of Ukrainian legislation to the EU legislation, starting with the Partnership and Cooperation Agreement, has been consistently considered. Control over adaptation process is investigated. The importance of the National Program for the Adaptation of Ukrainian Legislation to Legislation of the European Union was emphasized. The priority spheres in which the legislation of Ukraine is being adapted is indicated.

The Chapter 6 "Environment" of the Association Agreement and Annex XXX to this Agreement are explored. It was emphasized that the EU environmental law is represented by five directives. Particular attention is paid to the fact that national legislation in this area does not fully or partially comply with EU requirements. It was stated that the greatest achievement at the moment is the development and approval of implementation plans for each specific directive and regulation. The problem of non-fulfillment of such plans and omission of terms of their implementation was studied.

It is noted that the EU supports the adaptation of Ukrainian legislation by providing EU technical assistance. It was emphasized that Ukraine had access to new forms of technical assistance to the EU, namely TAIEX and twinning, and focused on the latest adaptation assistance tools.

It is suggested that for the implementation of a specific act of the EU it is necessary to provide not only the timeframe, but also the necessary legal, institutional, coordination, financial framework. It is noted that the introduction of the norms of European law in Ukraine objectively has certain restrictions due to the peculiarities of the legal system and institutional support. Particular attention is paid to the problems of adaptation, which consist in a clear definition of the used terms, the correct translation of them and the lack of sufficient number of specialists in the field of European law.

Keywords: *adaptation, environmental legislation, Association agreement, environment, cooperation with the EU.*

Постановка проблеми. Серед глобальних проблем сучасності одними з найбільш актуальних безумовно є екологічні проблеми, від невідкладного вирішення яких залежить подальше життя та здоров'я людини. Позитивне вирішення цих проблем, насамперед, залежить від впровадження дієвих механізмів правового регулювання екологічних правовідносин, які виникають і функціонують в різних сферах життєдіяльності людини. Особливої уваги розробленню та реалізації заходів забезпечення екологічної безпеки, зокрема через правове регулювання, приділяється на рівні Європейського Союзу. І хоча європейське екологічне право — порівняно нова галузь європейського права, воно динамічно розвивається останні роки під впливом міжнародно-правових процесів.

Одним з необхідних заходів для недопущення погіршення екологічної ситуації в нашій державі є приведення екологічного законодавства України у відповідність до вимог законодавства Європейського Союзу [1]. Завдання інтеграції України у систему міжнародної екологічної безпеки – розвиток нових напрямків у сфері природокористування, проведення ефективної екологічної політики, спрямованої на збереження і відтворення природних ресурсів та екологізацію економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні проблемою інтеграції займаються багато науковців: Т. Татаренко, О. Картунов, В. Посельський, В. Копійка, О. Булатова та ін. Необхідно відзначити І. Бураковського, Г. Немирю, О. Павлюка, В. Маштабея, у науковому доробку яких проаналізовано нормативно-правову базу двосторонніх взаємин Україна – Європейський Союз. До того ж сучасні українські дослідники В. Дідик, В. Шевчук, Ю. Саталкіна, О. Олефіренко, М. Микієвич, А. Андрусевич, Ю. Шемшученко, В. Копійка розглянули та з'ясували особливості

європейського права навколишнього середовища.

Невирішені раніше проблеми. Однією з проблем адаптації екологічного законодавства України до законодавства ЄС залишається низька пріоритетність питань довілля в порядку денному Кабінету Міністрів України та Парламенту. Велика увага приділяється технічним питанням адаптації, прийняття тих чи інших нормативних актів, які відповідали б нормам ЄС. Але особливо важливою є наявність стратегічного бачення щодо реформування екологічної сфери в цілому та її секторів зокрема. Також процес адаптації постійно зіштовхується з питаннями інституційного забезпечення, розподілу повноважень між органами державної влади, їх взаємодії, недостатністю фінансових та людських ресурсів.

Мета. Отже, метою статті є дослідити адаптацію нашого законодавства до законодавства ЄС, розглянути процес імплементації Глави 6 «Навколишнє середовище» Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та Додатку ХХХ до цієї глави, що містить перелік директив та регламентів, які Україна повинна імплементувати в певні часові рамки.

Виклад основного матеріалу. Право навколишнього середовища ЄС пройшло досить складний шлях становлення та розвитку. Стокгольмська конференція ООН з питань навколишнього середовища, що відбулася в 1972 р., дала поштовх для формування самостійної політики ЄС у галузі охорони навколишнього середовища. Починаючи з 1973 р. ця політика втілюється у програмах чи планах дій з охорони довкілля, що містять декларації принципів і основних підходів, а також пріоритетних шляхів вирішення екологічних проблем на період прийняття цих програм та планів дій. Саме в цих програмах (у період з 1973 по 1982 р.) було закріплено 11 базових принципів, що створили фундамент

екологічної політики ЄС на майбутнє, таких як: принцип «краще попереджати, ніж лікувати»; принцип «забруднювач платить»; екологічна політика ЄС має брати до уваги інтереси країн, що розвиваються; охорона довкілля є справою кожного, що потребує об'єднання зусиль щодо поліпшення екологічного виховання [2].

1 грудня 2009 року набув чинності Лісабонський договір, який вніс суттєві зміни до інституційної та правової системи ЄС. Зміни торкнулися й політики ЄС у сфері охорони довкілля. Так у ст. 191 Договору зазначається, що політика Союзу щодо довкілля сприяє досягненню таких цілей:

- збереження, захист та покращення якості довкілля;
- захист здоров'я людей;
- виважене та раціональне використання природних ресурсів;
- заходи зі сприяння на міжнародному рівні для вирішення регіональних та всесвітніх проблем довкілля та, зокрема, боротьба зі зміною клімату [3].

Право ЄС звернене насамперед до держав-членів, які повинні неухильно дотримуватися правових настанов директив, регламентів, рішень та інших актів ЄС. Одночасно багато держав Європи, що на сьогодні не є членами, висловили бажання або сповіщають про наміри до вступу в майбутньому до цього міжнародного утворення. Однією з основних умов прийняття до ЄС нових членів є адаптація їх внутрішнього законодавства до права ЄС.

ЄС прагне налагодити більш тісні відносини з Україною, виходячи за рамки простого двостороннього співробітництва у напрямку поступової економічної інтеграції та поглиблення політичного співробітництва. Україна є пріоритетною країною-партнером у рамках Європейської політики сусідства та Східного партнерства.

Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу полягає у поетапному прийнятті та впровадженні нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням законодавства Європейського Союзу.

Часто поряд із терміном “адаптація” для позначення цього процесу використовуються інші терміни, такі як “зближення законодавства”, “гармонізація”, “апроксимація”, “уніфікація”. В

Україні процес наближення до законодавства ЄС носить швидше односторонній характер, адже вона не є державою-членом Європейського Союзу і не бере участі у нормотворчих процесах на рівні ЄС. Тому, доцільніше використовувати для даного процесу термін “адаптація” [4, с. 228].

Питання адаптації українського законодавства до законодавства ЄС має довгу історію: ч. 1 ст. 51 Угоди про партнерство і співробітництво між Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами і Україною (підписана у 1994 році) говорить про важливість зближення законодавства України і законодавства ЄС та закріплює обов'язок України вжити “заходів для забезпечення того, щоб її законодавство поступово було приведенне у відповідність до законодавства Співтовариства”. Щодо співробітництва у сфері екології, то воно здійснювалося з метою боротьби з погіршенням стану навколишнього середовища і охоплювало такі питання, як ефективний моніторинг рівнів забруднення та оцінка стану навколишнього середовища; класифікація та безпечне використання хімічних речовин; якість води; зменшення обсягів відходів; захист лісів; глобальні кліматичні зміни та ін. [5].

У 1998 році тодішній Президент України Л. Кучма видав Указ «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу». В цьому Указі зазначалося, що адаптація законодавства України передбачає реформування її правової системи та поступове приведення у відповідність із європейськими стандартами. В результаті співробітництва в галузі охорони довкілля мало привести до створення безпечного і сприятливого для людини загальноєвропейського екологічного простору [6].

З метою здійснення ефективного контролю за процесом адаптації у 2003 р. Українсько-європейським консультативним центром з питань законодавства було проведено експертну оцінку наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу у сфері навколишнього природного середовища і визначено рівень наближення до відповідного нормативно-правового акта в ЄС, а також дано багато рекомендацій у цій сфері. Наприклад, у сфері запобігання негативному впливу генетично модифікованих організмів та продуктів на

довкілля. В Україні була проаналізована ситуація у відповідних галузях (зокрема, забезпечення вільного доступу громадськості до екологічної інформації, оцінка впливу на довкілля, захист атмосферного повітря від забруднення, захист водних ресурсів, захист довкілля від відходів, охорона природи тощо). Рекомендовано “прийняти законодавчий акт на основі закону України “Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні та практичному використанні генетично-модифікованих організмів”, що стосується створення, випробування та практичного застосування генетично-модифікованих організмів, враховуючи зауваження та пропозиції суб’єктів законодавчої ініціативи, та подати його на розгляд до Верховної Ради” [7].

Важливим етапом реалізації процесу адаптації в Україні стало затвердження 18 березня 2004 року Верховною Радою України Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. У цій Програмі надається ряд визначень, які є важливими для адаптації законодавства. Зокрема, метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються ЄС до держав, які мають намір вступити до нього [8]. На першому етапі виконання Програми пріоритетними сферами, в яких здійснюється адаптація законодавства України, є охорона здоров’я і життя людей, тварин і рослин, охорона навколишнього середовища [9].

Важливим кроком до посилення процесу інтеграції стало підписання «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони». Політичну частину угоди було підписано 21 березня 2014 р., а економічну – 27 червня 2014 р. 16 вересня 2014 р. Європейський парламент синхронно з Верховною Радою України ратифікували Угоду про асоціацію між Україною і Європейським Союзом. Після цього питання імплементації європейського законодавства набрало іншого виміру – його починають розглядати як основу необхідних реформ в країні

у різних сферах суспільного життя, включаючи охорону довкілля, та як необхідну умову політичної асоціації та економічної інтеграції України з Європейським Союзом [10].

Що стосується питання охорони довкілля, то ст. 361 Угоди передбачає: співробітництво має на меті збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища, захист громадського здоров’я, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів та заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього середовища [11].

Імплементация Глави 6 «Навколишнє середовище» Угоди наразі зосереджена головним чином на наблизення законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля відповідно до Додатка XXX до цієї Угоди. Сам додаток містить детальний перелік із 29 директив та регламентів у 8 основних сферах ((1) управління довкіллям та інтеграція екологічної політики у інші галузеві політики; (2) якість атмосферного повітря; (3) управління відходами та ресурсами; (4) якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище; (5) охорона природи; (6) промислове забруднення та техногенні загрози; (7) зміна клімату та захист озонового шару; (8) генетично модифіковані організми) [12]. Угода також визначає графік імплементації кожного акту ЄС, що є серед зобов’язань відповідно до Угоди.

Екологічне право ЄС представлено п’ятьма директивами. З них до списку Угоди про асоціацію увійшли чотири: 2003/4/ЄС про доступ до інформації; 2001/42/ЄС про стратегічну екологічну оцінку (СЕО); 2003/35/ЄС про участь громадськості; 2011/92/ЄС про оцінку впливу на навколишнє середовище (ОВНС). Вітчизняне законодавство у цій сфері, незважаючи на досить розвинену нормативно-правову базу, не повністю або лише частково відповідає вимогам ЄС. Відтак, імплементація зазначених Директив пов’язана із необхідністю внесення значних змін і доповнень у правовому полі (за виключенням законодавства щодо доступу до екологічної інформації, де рівень відповідності є досить високим) [13].

Найбільше досягнення на даний момент — розробка та затвердження планів

імплементатії кожної конкретної директиви та регламенту. Важливим елементом планів імплементатії, поряд із коротким описом стану впровадження та метою і завданнями плану, є перелік нормотворчих, інституційних, організаційних та координаційних заходів для імплементатії директиви/регламенту. Проте, такі плани не виконуються, і більшість термінів виконання, встановлених його положеннями, вже пропущені. Наприклад, щодо нормотворчих заходів у сфері СЕО, доступу до екологічної інформації, участі громадськості, вмісту сірки у деяких видах рідкого палива, відходів та ін. Окрім цього, експерти наголошують на необхідності оновлення планів, оскільки останні містять неточності, зокрема, щодо перекладу термінів, та не передбачають усіх необхідних заходів для виконання директиви/регламенту. Це, серед іншого стосується, сфер охорони природи та якості атмосферного повітря [14].

ЄС підтримує адаптацію законодавства України шляхом надання технічної допомоги ЄС, зокрема 22 листопада 2010 р. був підписаний “Протокол до Угоди про партнерство і співробітництво про доступ України до програм ЄС”, згідно з яким Україна отримала доступ до нових форм технічної допомоги ЄС, а саме: ТАІЕХ і “twinning”. Програма “ТАІЕХ” – це спеціальний механізм, який застосовується країнами-кандидатами для ефективного просування перед вступними переговорами. Йдеться про експертні консультації та надання підтримки з метою здійснення реформ у сфері адаптації законодавства. Відповідно до проекту “twinning” передбачається надання технічної і експертної допомоги як з боку ЄС, так і окремими його державами-членами.

Однак принципово модерним інструментом допомоги став “Інвестиційний Механізм Сусідства” та “Механізм підтримки державного управління”. До речі, спостерігається тенденція до зростання обсягів технічної допомоги з боку ЄС, зокрема із започаткуванням у 2009 р. політики Східного Партнерства. Окрім того, існує низка інших проєктів, таких як “Правові студії”, “Управління стандартами у сфері охорони навколишнього природного середовища на підприємствах”, “Розробка стратегії гармонізації правової бази поводження з відходами на державному і

регіональному рівні зі стандартами Європейського Союзу” тощо [7].

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що співпраця України та Європейського Союзу у сфері охорони довкілля є досить плідною та ефективною. Активна адаптація до екологічного законодавства ЄС зумовила прийняття численної кількості національних нормативно-правових актів, які характеризуються ефективністю та високим рівнем правової техніки. Простежуються тенденції збільшення і посилення кількості екологічних програм та інших механізмів допомоги для подальшого покращення екологічного стану нашої держави. Для імплементатії конкретного акту ЄС необхідно передбачити не лише часові рамки, а й необхідні правові, інституційні, координаційні, фінансові рамки. Беручи до уваги специфіку імплементатії актів права ЄС в державах, які не є членами Європейського Союзу і не мають юридично закріпленої перспективи членства, впровадження в Україні норм європейського права об’єктивно матиме певні обмеження з огляду на особливості правової системи, інституційного забезпечення, та визначених Угодою про асоціацію повноважень у тій чи іншій сфері.

Процес адаптації законодавства України до вимог ЄС є нелегким завданням. Незважаючи на розробку механізму адаптації, визначення її основних етапів і методів, існує і низка проблем, які полягають у чіткому визначенні використовуваних термінів, правильному їх перекладі та відсутності достатньої кількості спеціалістів у сфері європейського права тощо.

Перспективним для України є розроблення єдиного кодифікованого акта, який би врегулював відносини щодо охорони навколишнього середовища. Також, вступивши до Європейського Союзу, наша держава зможе стати повноправним членом міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на охорону навколишнього середовища, зокрема Європейської агенції довкілля.

Список використаних джерел:

1. Правове регулювання відносин в сфері довкілля в Європейському Союзі та в Україні / О. Г. Акментина, І. М. Андрущенко, О. Ю. Биченко [та ін.] ; за заг. ред. В. Г. Дідика. – К. : ЦУЛ, 2007. – 580 с.
2. Шпарик Н. Я Адаптація екологічного законодавства України до стандартів Європейського Союзу / Н. Я. Шпарик // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Випуск 33. Том 1. – 2015 р. – С. 212-217
3. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/C/83/01) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.
4. Європейське право навколишнього середовища : навчальний посібник / М. М. Микієвич, Н. І. Андрусевич, Т. О. Будякова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://epl.org.ua/images/pdf/people/EUROPEAN_UNION_ENVIRONMENTAL_LAW.pdf.
5. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012.
6. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11.06.1998 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98>.
7. Івасечко О. Співпраця України та Європейського Союзу в галузі охорони довкілля / О. Івасечко // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2012. – Випуск 24. – С. 73-78
8. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.11.2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>.
9. Лозо В. И. Правовые основы экологической стратегии Европейского Союза (Концепция, программное обеспечение, систематизация и комментарий действующего законодательства ЕС) / В. И. Лозо. – Х. : Право, 2008. – 368 с.
10. Межі імплементації *acquis communautaire* в Україні у сфері охорони довкілля / Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rac.org.ua/uploads/content/231/files/limits-of-implementation-ukr.pdf>.
11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21.03.2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2277.
12. Додаток ХХХ до Глави 6 «Навколишнє природне середовище» Розділу V «Економічне і галузеве співробітництво» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/ugoda-pro-asociaciyu/30_Annex.pdf.
13. Управління довкіллям та інтеграція екологічної політики до інших галузевих політик: короткий опис Директив ЄС та графіку їх впровадження // Проект технічної допомоги ЄС «Додаткова підтримка Міністерства екології та природних ресурсів України у впровадженні секторальної бюджетної підтримки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.if.gov.ua/files/uploads/Upravlinnya_brochure_final.pdf.
14. Охорона довкілля в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС / Доповідь Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Dovkillia-Fin-6.pdf>.

References:

1. Pravove rehuliuвання vidnosyn v sferi dovkillia v Yevropeiskomu Soiuzi ta v Ukraini / О. Н. Акментина, І. М. Андрущенко, О. Ю. Биченко [та ін.] ; за заг. ред. В. Н. Дідика. – К. : TsUL, 2007. – 580 р.

2. N. Ya. Shparyk Adaptatsiia ekolohichnoho zakonodavstva Ukrainy do standartiv Yevropeiskoho Soiuzu / N. Ya. Shparyk // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO. Vypusk 33. Tom 1. – 2015 r. – Pp. 212-217
3. Konsolidovani versii Dohovoru pro Yevropeyskyi Soiuz ta Dohovoru pro funktsionuvannia Yevropeiskoho Soiuzu (2010/S/83/01) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.
4. Yevropeiske pravo navkolyshnoho seredovyscha : navchalnyi posibnyk / M. M. Mykiiievych, N. I. Andrusievych, T. O. Budiakova [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://epl.org.ua/images/pdf/people/EUROPEAN_UNION_ENVIRONMENTAL_LAW.pdf.
5. Uhoda pro partnerstvo i spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu i Yevropeiskymy Spivtovarystvamy ta yikh derzhavamy-chlenamy vid 14.06.1994 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012.
6. Pro zatverdzhennia Stratehii intehratsii Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.06.1998 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98>.
7. O. Ivasechko, Spivpratsia Ukrainy ta Yevropeiskoho Soiuzu v haluzi okhorony dovkillia / O. Ivasechko // Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku. – 2012. – Vypusk 24. – Pp. 73-78
8. Pro Zahalnoderzhavnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu : Zakon Ukrainy vid 18.11.2004 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>.
9. Lozo V. Y. Pravovie osnovi ekolohicheskoi stratehyy Evropeiskoho Soiuz (Kontseptsyia, prohrammnoe obespechenye, systematyzatsyia y kommentaryi deistviuishcheho zakonodatelstva ES) / V. Y. Lozo. – Kh. : Pravo, 2008. – 368 p.
10. Mezhi implementatsii *acquis communautaire* v Ukraini u sferi okhorony dovkillia / Resursno-analitychnyi tsentr “Suspilstvo i dovkillia” [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.rac.org.ua/uploads/content/231/files/limits-of-implementation-ukr.pdf>.
11. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony vid 21.03.2014 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2277.
12. Dodatok KhKhKh do Hlavy 6 “Navkolyshnie pryrodne seredovysche” Rozdilu V “Ekonomichne i haluzeve spivrobitnytstvo” [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/ugoda-pro-asociaciyu/30_Annex.pdf.
13. Upravlinnia dovkilliam ta intehratsiia ekolohichnoi polityky do inshykh haluzevykh polityk: korotkyi opys Dyrektyv YeS ta hrafiku yikh vprovadzhennia // Proekt tekhnichnoi dopomohy YeS “Dodatkova pidtrymka Ministerstva ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy u vprovadzhenni sektoralnoi biudzhetnoi pidtrymky” [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.if.gov.ua/files/uploads/Upravlinnya_brochure_final.pdf.
14. Okhorona dovkillia v Uhodi pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS / Dopovid Platformy hromadianskoho suspilstva Ukraina-IeS [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Dovkillia-Fin-6.pdf>.